MONITOR

Na R. P. 1773.
Nro: LXII.
Dnia 4. Sierpnia.

O uſzczęśliwieniu Polſki. Rozdział VII.

NIe wątpię ażeby w cudzych Krajach nie znalazło ſię wiele Oſob przeświadczonych o tym, że umieiętności y Nauki dopomagaią wiele do ſzczęścia powſzechnego, ale u nas ieſzcze znayduie ſię wielu nie rozumieiących iak wiele one pomnażaią pożytkow dla dobra poſpolitego. Dla czego względem tych należy roztrząſnąć, iak wiele umieiętności y Nauki potrzebne ſą do pomyślności Polſki.

Rozum y doświadczenie pokazuią razem, iak wiele umieiętności y Nauki uſzczęśliwiaią Państwa. Są to iakoby ingredyencye z ktorych zapra-

wienia formuie ſię Elixyr daiący ſiły zdrowemu rozumowi, y przynoſzący ukontentowanie we wſzyſtkich Stanach, z ktorych złożona ieſt Rzeczpoſpolita, tak dalece że każdy mowić może, iż mu ieſt dobrze na świecie według Iego ſtanu, byle tylko z ſwey właſney winy niedał chciwości, zazdrości, y innym nierządnym namiętnościom, mieſzać ſwego uſzczęśliwienia.

Ziemia ieſt zalana potopem nieſzczęśliwości, z ktorych iedne pochodzą z poſtanowienia iſtotnego natury, drugie ze złego ſpoſobu rządzenia ſię Nas ſamych, à częścią ze złości innych ludzi. Iakieyże mocy rozſądku y rozumu, iak wiele umieiętności y ſztuki potrzeba do przewidzenia, uprzedzenia y zatamowania, ile możności, tych hurmem ciſnących ſię nieſzczęść y nierządow? do odwrocenia onych na ten czas, kiedy nas zaſtraſzaią? à ieżeli nie można ich ſię cale uchronić, zażycia przynaymniey ſkutecznego

tecznego lekarſtwa? Lud proſty y bez żadnego doświadczenia, ma wzrok bardzo ciemny, y Prawidła bardzo oboiętne, żeby mogł bydź do tego zdolnym. Sami tylko uczeni, y ci ktorzy biorą wzor z dobrego rządu, mogą dokazać, albo też ktokolwiek w niedoſtatku Xiążek uczył ſię wielkiey Xięgi świata, y połącza z ſzczerą à wyſoką biegłością, wiele gorliwości y dobrey woli, bez czego wſzyſtko ieſt nic nie warto.

Nie potrzeba nam daleko zachodzić, ani wyſzukiwać przykładow Hiſtoryi obcych, do potwierdzenia ſkutkow nieumieiętności y rozumu. Nie tayno Nam ieſt, że byliśmy w proſtocie tak iako inne Europeyſkie Państwa w Dzieſiątym wieku, y ledwie naſze Dzieie przeſtaią bydź bajeczne od Rządu Mieczyſława pierwſzego, Xiążęcia Chrześciańſkiego. Hiſtorya nas uczy, że w owym czaſie y dawniey ieſzcze wyſtępki bezkarne tryumfowały, były to tylko ſame prześladowania, woyny, okrucieństwa, y nieſtałość w umyſłach, ze wſzyſtkich ſtron wzmagali ſię Tyrani mniey albo więcey możni, à do tych wſzyſtkich nieſzczęśliwości łączyły ſię zbytki do wiary niepodobne, atoli prawdziwe, nayſzaleńſzego Fanatyzmu. To grubiiańſtwo trwało y u nas, y w całey Europie aż do czternaſtego wieku, w ktorym Nauki znowu odrodziły ſię. Nie można przeczyć że czaſami mimo takiego grubi-

grubiiańſtwa, ludzie kontenci byli ze ſwego ſzczęścia, à to pochodziło z roſtropnego Rządu niektorych dobrych Xiążąt, iako u nas Mieczyſława Pierwſzego, Kazimierza Pierwſzego y Leſzka Białego. Bo ieżeli mądrość, ktorey nie ma Poſpolſtwo, znayduie ſię w Oſobie Panuiącey, doſyć ieſt do utwierdzenia ſprawiedliwości, zgody, y obſitości, ktore ſą tak potrzebne do uſzczęśliwienia Pańſtwa. Ale iak ſkoro nauki zaczęły ſię odradzać, wypowiedziano też także woynę Baykom śmieſznym, oſzukaniom, zarzutom prożnym à nieużytecznym, y wſzyſtkim niedoſkonałościom, głupſtwom, ktore ſwe miały wzięcie w wiekach poprzedzaiących. Na ten czas im bardziey poſtępowano w umieiętnościach y ſztukach, tym wiecey przeczyſzczały ſię obyczaie: U nas za Krola Kazimierza Wielkiego zaczęto wychodzić z grubiańſtwa. Ten Krol prawdziwie Wielki, pierwſzym był Prawodawcą w Polſzcze, ktory pracował nad uſtanowieniem przyzwoitey ſprawiedliwości, na ten czas wyſtępki nie śmiały iak przedtym podnosić głowy, mądre Jego Rządy coraz ſię bardziey wzmacniały, à ſprawiedliwość panowała.

Naywiękſzy iego przymiot zależał na tym, że ſzukał zaſłużonych, opatrywał Ich, y nadgradzał onym. Gdyby Naſtępcy Jego, Ludwik Krol Węgierſki, Jagiełło y Synowie Jego Władyſław z Kazimierzem, mogli byli naśladować Kazimierza Wielkiego, bylibyśmy rowno poſtąpili w obyczayności umieiętnościach y ſztukach dla dobra poſpolitego, iako inne Narody Europeyſkie, ale nie umiarkowana wolność rodząca ſię na ten czas, zaczynała iuż tamować ſzczęście, à więcey nabrała mocy pod Janem Olbrachtem Krolem nieumieiętnym y

wycho-

wychowanym w przeſądzeniach żdania przez ſwego Nauczyciela Kallimacha; bardziey ieſzcze pod Alexandrem, tak dalece że ſamemu Prawu Boſkiemu w brew poſzła względem zaboyſtwa. Pod Zygmuntem dopiero Pierwſzym zaczeła znowu powſtawać Polſka mimo Fanatyzmu, ktory ieſzcze panował przemożnie. Nauki pod Zygmuntem Auguſtem pomnażały ſię bardziey, y wybor w umieiętnościach z innych Narodow ſpływał na Polſkę. Battory Krolem Polſkim zoſtawſzy po ucieczce Henryka Walezyuſza, miał upodobanie, w rozkrzewieniu Nauk, y częścią dokazał. ale co Battory budować zaczął, woyny, zamieſzania, kłotnie w Religii, obaliły pomału pod Zygmuntem Trzecim, y Syn Jego Władyſław, niemiał tyle mocy, aby mogł rozniecić tyle światła, ile potrzebowała Polſka. Nakoniec pod Panowaniem Jana Kazimierza Oyczyzna zalana była Potopem nieſzczęśliwości, y coraz ſię gorzey działo, à Epoka upadku Rzeczypoſpolitey naſtąpiła z Epoką Nauk. Utrapienie Polſki utwierdzone było pod Krolem Michałem, ktory ſam oświadczył ſię niezdolnym bydź do znoſzenia ciężaru Korony. Byłaby Polſka do oſtatniego przyſzła zniſzczenia, gdyby waleczność, biegłość, y roſtropność wielkiego Sobieſkiego, nie zaratowała Oyczyzny, y podnim znowu Nauki nie zaczeły ſię trochy odradzać. Uczyniłby był pewnie więcey od ſwoich Przodkow, gdyby niezgody uſtawiczne między Obywatelami y zamieſzania Rzeczypoſpolitey nie były mu przeſzkodziły, y ku koncowi życia mocno go nie ſtrapiły. Krolowie z Domu Saſkiego Elektorſkiego, nie mieli podobnie ſpoſobności wydoſkonalenia y rozkrzewienia Nauk dla uſtawnego zamieſzania, y lubo pod Augu-

ſtem

ftem Trzecim Polfka używała długiego Pokoiu, z tym wfzyftkim nierząd pomału fię wmiefzał, ponieważ żaden Seym nie dofzedł. Zdaie fie że Wfzechmocność Bofka zoftawiła dla nafzego naylafkaw: Stanisława Augusta przywrocenie Nauk y umieiętności w Polfzcze, dla ufzczęśliwienia powfzechnego. Wiemy wfzyfcy, iako Nayiaśnieyfzy Krol Jmć zaczął fzczęśliwie wykorzeniać niektore bezprawia, rozporządzać naypotrzebnieyfze rzeczy dla ufzczęśliwienia powfzechnego, iuż y nauki zaczynały fię rozkrzewiać aż do emulacyi czyli przepychu, gdy na niefzczęście woyna domowa (naywiękfzy bicz dla Państwa) całe powfzechne, iak ieft w fwey obfzerności, dobro pfuć poczęła, y do tego przyfzło fzaleńftwa ftopnia, że godzono na życie Monarchy z taką slepotą, że nieprzewidziawfzy iż gdyby Oyca niebyło, cała bez wątpienia Oyczyzna byłaby rozerwaną, znifzczoną y zgubioną. Atoli Opatrzność Bofka widocznie złość uśmierzyła, dla zachowania Krola y Oyczyzny, owoż więc w iakim iefteśmy teraz ftanie! Wfzyfcy Obywatele Polfcy po doświadczonych tylu niefzczęśliwościach z niezgody wynikaiących, zgadzaią fię na to, ażeby ratować ile możności Oyczyznę; należałoby także aby wfzyfcy Obywatele zgodnie przyłożyli fię do dania pomocy y flawy naukom, a oraz do wydofkonalenia ich guftu. Starożytni wyftawiali Pofągi y inne pamiątki nayflawnieyfzym Literatom, nie tylko dla uczczenia ich zafług, ale też dla wzbudzenia chęci w ich naftępcach do naśladowania onych podobnego. W nafzych czafach lepieyby było naznaczyć dobrą iaką płacę dla naydofkonalfzych ludzi, ażeby iedynie myśleli o pożytecznych, y zafzczycaiących

Narod

Narod dziełach, y o nowych także wynalazkach w państwie Umieiętności y Nauk wyzwolonych. We wszystkich prawie Królestwach Europy są ustanowione podobne Akademie Nauk, y to przyniesło tak wiele dobra dla Europy, y przez one Nauki tak w gorę poszły w teraźnieyszym wieku. Sama Polska nie ma podobney Akademiy. Ale gdyby Szkoła Krolewska Lekarzow (tak wyśmienite ustanowienie) znalazła mieysce, moglibyśmy się iuż zaszczycać, żeśmy dokazali czegoś, à podobno czas ten nadeydzie. Z tym wszystkim naydoskonalsze dowcipy dla okazania swoich przymiotow y zdolności, potrzebuią inney pomocy, ktoraby iak obfita Rosa przynosiła żyzność; ieżeli miłość chwały zdoła dokazywać wielkie rzeczy, powab fortuny y wygodnego życia daleko iest zdolnieyszy do tego wszystkiego.

Ale iako Państwo Nauk iest bardzo obszerne, y rzeczy ktore przed oczy wystawuię, są nieskończone, y rozmaitych gatunkow, tak Xiążki piszące o nich niezmiernie się rozmnożyły. Przyznać należy, iż wiele winniśmy przedziwnemu przez Niemcow wynalazkowi Drukarni, za pomocą ktorey, można dziś małym kosztem zostać uczonym; ale odtąd iak bez miary y wyboru żadnego, na złe używaiąc Drukarni, wydaią tak wiele Dzieł, niegodnych ażeby na świat wychodziły, à raczey aby w wieczney niepamięci zagrzebione zostały, niewiem czyli nam rownie utyskiwać na to nie trzeba. Uważać zatym trzeba, że tyle rozmaitego gatunku Literatow, iako też ich dzieła czy produkcye uczone, formuią nie mniey rozmaite klassy w oczach tego, ktory iedynie za cel sobie zamierzył uszczę-

uſzczęśliwienie ludzkie : y według to tey uwagi prawidła, miarkuie on cenę y ſzacunek Kſiążek, nie zaś według talentow y dowcipu piſzących.

Znayduią ſię materye, o ktorych koniecznie potrzeba piſać, à zatym y Kſiążki o nich ſą potrzebne : drugie pożyteczne tylko, inne zabawne, a niektore cale płoche y prożne, à bardzo wiele ſzkodliwych, cale przeciwnych powſzechnemu ſzczęściu. Jeżeli weydziemy do Bibliotheki, iakaż tam mnogość Kſiążek! ale roztrząśniymy ieno wſzyſtkie te Dzieła, y położywſzy na ſprawiedliwey wadze ſzacuymy, znaydą ſię pewnie rozmaitego gatunku we wſzyſtkich materyach nawet naypotrzebnieyſzych y naypożytecznieyſzych, z tąd zaś niezmierny wyniknie pożytek : Nazywa ſię to Hiſtoryą Literacką gdzie zdrowa y gruntowna krytyka ſzacuie ważność Kſiązek. Ta wiadomość nie bardzo u nas w upodobaniu y tylko kilka ieſt oſob w całym Kroleſtwie, ktore zaczeły piſać Hiſtoryą Literacką Polſką, y ſwoie Dzieła wydawać, lecz te nie ſą wiadome y czytane u nas, tylko u ſamych Cudzoziemcow. Łożymy wiele czaſu na uczenie ſię wielu niepotrzebnych rzeczy, albo takich ktore mogą bydź Nam czyli komu innemu ſzkodliwe, pożytecznieyſza by rzecz była przyłożyć ſię do zważania tego, co może bydź mniey albo więcey pożytecznym dla nas lub Powſzechności, nie trzeba iednak przez to umnieyſzać ſzacunku tym Kſiążkom, ktore ſą piſane dla rozumney rozrywki y uczciwey zabawy.